

Fantomaska neodgovornost ali fašizem v preoblekah

Uvod

V besedilu raziskujemo emancipatorne politične prakse, ki se uspešno upirajo sodobnim fašizmu, politikam brisanja, zapiranja in ilegaliziranja ljudi. Domače boje izbrisanih ter tukajšnje politike izključevanja, ki temeljijo na schengenskih in »apartheid-skih« standardih (Balibar, 2004), bomo preišli skozi boj otrok, prijateljev in sorodnikov »izginulih« v Hondurasu in Gvatemali ter predstavili boje žensk v Chiapasu in Bosni. Primerjava s Hondurasom je zanimiva zato, ker ponuja analizo politične, zgodovinske in pravne odgovornosti. Primerjava z Gvatemalo pa odpira premisleke številnih političnih in drugih revolucionarnih praks, ki nosijo srce poguma in radost življenja urbanih mladostnic in mladostnikov. Oba primera nam bosta v oporo pri teoretski analizi in/ali opisu domačih revolucionarnih praks ter odgovor na vprašanje: »Ali in kako lahko boje nevidnih, pridržanih, zaprtih, mučenih, pobitih, izginulih in izbrisanih po svetu prepoznamo v domačem okolju?« Politično delovanje žensk, begunk iz Acteala bo pokazalo, kako lahko največja grozodejstva transformiramo v simbolno moč, kreativno moč za delovanje (potencio); združevanje žensk in mater iz Srebrenice pa, kako se dostojanstveno upirati tudi genocidu, če se simbolnega zatiranja »demokratskih institucij« ne da ustaviti.

V Sloveniji so politike »izbrisovane« prvič nastale 26. februarja 1992 s sistematičnim izbrisom enega odstotka populacije. Čeprav je Ustavno sodišče v dveh odločbah potrdilo protiustavnost izbrisa 18.305 prebivalcev iz registra stalnega prebivalstva Republike Slovenije (prvič 4. februarja 1999, U-I-284/94, in drugič 3. aprila 2003, U-I-246/02), vse politične garniture (»levo-sredinska« in »desno-sredinska«) šestnajsto leto ohranjajo nevzdržen življenjski položaj izbrisane populacije in posledično tudi življenje njihovih najbližjih. Evropska unija ter vrsta drugih mednarodnih institucij za varovanje človekovih pravic, dostojanstva in integritete so izbris dodatno utrjevale in legitimirale s tem, da se niso vmešavale v notranje zadeve 'demokratske' države, ter da so zgolj 'demokratsko opozarjale na kršitve'.¹

¹ Čeprav je Slovenija z izbrisom kršila temeljna načela EU, še posebno 6. člen Pogodbe o EU, pa evropski komisar za pravosodje, svobodo in varnost Franco Frattini vztraja, da EU za izbris ni »pristojna« (Zorn, Terminal na Radiu Študent, 1. 3. 2007). Poslanca Evropske združene leve in Zelene nordijske leveice Giusto Catania in Roberto Musacchio sta opozarjala na evropskost pojava izbrisanih (Delo, 29. 11. 2006), Krivic pa, da bi samo EU lahko prisilila Slovenijo k upoštevanju človekovih pravic in da tega ne bo nikoli storila (www.24ur.com, 26. 2. 2007).

² V igrano-dokumentarnem filmu *Za resnični konec vojne ali Rognroll*, Filmske alternative in Televizija Slovenija, 1991.

³ S terminom »rekuperacija« smo imeli nekaj težav. Puščamo ga v izvirnem latin-skem pomenu: *re-cuperare* – »spet zadobiti, nazaj dobiti, nazaj si pridobiti« ter tudi »zopet oprostiti, osvoboditi, rešiti«.

Prvi minister za notranje zadeve v RS – odgovoren za izbris – Igor Bavčar je leta 1991 ob vzpostavljanju državnosti zagotovil: »Izbiram take svetovalce, da se nikomur ne bo treba bati novega Roga.«² Zamolčal je, da bodo nekateri izgubili vse! Ob petnajsti obletnici državnosti je bil Bavčar spet slavnostni govorec. Skupaj z Janšo, predsednikom vlade Republike Slovenije, sta odkrila spominsko ploščo »enotnosti«. »Enotnost je največji slovenski potencial«, je strokovno

ocenil Bavčar, vendar je pozabil dodati, da smo bili zares »enotni« predvsem v pozabi in izključevanju. Fašistične politike v Sloveniji ali politike »izbrisovanja« tako že šestnajsto leto sistematično izbrisujejo, demonizirajo, zastrašujejo, trpinčijo in preganjajo prebivalke in prebivalce, ki jih je natančno določena »enotnost« vodila v popolno prekarizacijo življenja oziroma v »življenje po milosti«.

Druga fašistična politika – »izginjanje« – pa se je prvič sistematično pojavila v Argentini v sedemdesetih letih 20. stoletja z militarizacijo posebnih skupin, eskadronov ali »vodov smrti«. Te so z najbolj okrutno prisilo/nasiljem branile diktaturo (vojske ali kapitala). Na pobudo ZDA so jih zaradi dodelanih metod »odstranjevanja« uvozili tudi v Honduras (v času veleposlanika ZDA – Negroponteja), Gvatemalo (v času diktatorja Montta) in v druge latinskoameriške države. Vodi smrti so imeli nalogo, da metode »iztrebljanja« in »očiščevanja« populacije ustrezno prenašajo na nacionalne vojske in druge plačane vojake ter formirajo nove in nove vode smrti. Danes množične žrtve take genocidne politike imenujemo *desaparecidos* (izginuli).

V Gvatemali je med do danes odkritimi izginulimi več kot 90 odstotkov staroselskega, majevskega prebivalstva. V Paragvaju naj bi v času predsednika Strössnerja (1954–1989) izginilo 30.000 ljudi, 50.000 ljudi je bilo ubitih, za 400.000 pa še danes ne vedo natančno, kako so bili »odstranjeni«. V Argentini je za »izginjanje« v največji meri poskrbel predsednik Videla (1976–1981) in statistike navajajo okrog 30.000 izginulih. Za El Salvador se ocenjuje, da je v 12-letni državljanski vojni (1980–1991) umrlo in izginilo 75.000 ljudi. Število izginulih se vseskozi dopolnjuje tudi za Gvatemalo, kjer prevladuje ocena, da je bilo v 36-letnem razrednem boju ubitih 200.000 ljudi in 45.000 izginulih. Primere državnega terorizma in izginjanje določenih delov populacije v Latinski Ameriki odkrivajo še danes. Danes ne manjka raziskav in analiz, ki dokazujejo množično odstranjevanje, pobijanje, mučenje in izginjanje ljudi tudi v Čilu, Braziliji, Boliviji, Urugvaju, Mehiki, Peruju in Kolumbiji, primanjkuje pa učinkovite politike, ki bi iz nacionalno in mednarodno potrjenih in dokazanih grozodejstev zahtevala politično, zgodovinsko, pravno in moralno odgovornost morilcev.

Mesta proti pozabi in rekuperacija³ revolucionarne tradicije na primeru Hondurasa

»One human rights violation is one too many!«

John D. Negroponte, veleposlanik ZDA v Iraku

Neoliberalizem je v Latinski Ameriki poganjal korenine že v sedemdesetih. V zahodnih politikah in znanostih so procese poimenovali »demokratizacija«. Moderne politike proti človeštvu so nastajale in nastajajo izključno zaradi potreb po geostrateški prevladi in akumulaciji kapitala. V Latinski Ameriki so dokaj hitro in nasilno vzpostavile neoliberalni laboratorij, katerega

posledice se danes kažejo v hudi revščini, izključenosti, nepismenosti, umiranju za ozdravljivimi boleznimi, opustošenih naravnih danostih, pomanjkanju pitne vode itn.

Tridesetega novembra 1982 je šestnajst družin ustanovilo Svet sorodnikov pridržanih-izginulih v Hondurasu – COFADEH (*Comité de Familiares de Detenidos-Desaparecidos en Honduras*). To je obdobje, ko so se po vsej Latinski Ameriki že dodobra razplamteli državni terorizmi, ki jih injicirajo in krepijo ZDA. Z izdelanimi metodami »odstranjevanja« ali »nevidnega izginjanja« so državniki/diktatorji na dokaj prefinjen in neviden način »odstranjevali/pobijali« revolucionarje oziroma politično aktivne prebivalce. Žrtve so bili najpogosteje učitelji, študentje, okoljevarstveniki, voditelji skupnosti, pozneje, v devetdesetih in danes pa tudi novinarji, pravniki ter druge politično »nevarne« osebe. S tem so zagotovili »mehek« in »hiter« prehod od (pretežno španskega) kolonializma prek diktatur (ki so jih vodili posebni odposlanci iz ZDA ali pa ZDA naklonjeni voditelji) v vzpostavljanje turbo-neoliberalnih državnih ureditev. Zanimivo je, da je dokaj močna organizacija pravnih svetovalcev, piscev zakonov in borcev proti državnemu terorizmu ter borcev proti sistematičnemu odstranjevanju ljudi zrasla prav v Hondurasu, državi z daleč najmanjšim deležem izginulih. Strokovnjaki ocenjujejo, da je do leta 1986 »izginilo« okrog 250 civilnih žrtev.⁴

Honduras je hkrati tudi edina država v Latinski Ameriki, ki ni imela poskusa socialistične oziroma razredne revolucije, čeprav so gverilska gibanja vseskozi delovala, vendar v zelo majhnih in tajnih skupinah. Ker so v Hondurasu prevladovali gospodarski in politični interesi ZDA, ga še danes poznamo samo kot »banano republiko«. Plantažne nasade kot tudi pretežni del ekonomije vodijo transnacionalna podjetja, ki so nastale iz združevanja družinskih podjetij United Fruit Company in tej podobnih kapital-skih formacij, ki jih imenujemo tudi »države v državi«. Politiko je zadnjih 500 let vodila razmeroma majhna elita tujih (najprej družinskih, nato pa transnacionalnih) podjetij/korporacij ali tako imenovanih *bananerosov* ter vojska ZDA, ki je izvrševala in ure-sničevala geostrateško prevlado interesov ZDA v regiji.⁵

V osemdesetih letih 20. stoletja so ZDA uporabile ozemlje Hondurasa za geostrateški poligon urjenja treh vojaških entitet (»kontrasov« ali protirevolucionarjev za Nikaragvo ter urjenje nacionalnih vojska in plačancev proti gverilskim, revolucionarnim gibanjem v El Salvadorju in Gvatemali), da so vojaško in politično nadzorovale vso Srednjo Ameriko. S tem namenom so ZDA v Hondurasu postavile največja vojaška oporišča zunaj svoje države, prek katerih so regulirale nacionalne politike revnega Juga. To je obdobje, ko so ZDA svojega »motečega« veleposlanika Jacka Binnsa, ki je vseskozi opozarjal na kršitve človekovih pravic v državi, nadomestile z manj motečim in »večnim veleposlanikom« Johnom Dimitrijem Negropontejem.⁶ Ko po kubanski revoluciji po vsej

⁴ Med izginule se v vseh državah prištevajo samo civilne žrtve. Člani gverilskih gibanj se štejejo med žrtve oboroženega konflikta.

⁵ *Bananere* nastanejo v Hondurasu v času liberalnih reform (v letih 1876–1910). V tem obdobju se iz dveh velikih družinskih podjetij (ki prihajata iz ZDA) razvijeta dve korporaciji ali *bananere* (SFSC – Standard Fruit and Steamship Corporation in UFC – United Fruit Company). Država jim v upravljanje ponudi naravna bogastva (reke, zemljo, rudnike ...). *Banaderos* za vsak zgrajeni kilometer železnice dobijo 500 hektarov zemlje in pravico do njenega neomej-nega izkoriščanja. Delavci na plantažah dobivajo plačilo v obliki bonov, s katerimi lahko kupujejo izključno v trgovinah *bananeros*; potujočim trgovcem je vstop na plantaže prepovedan. Upravljanje plantažnih nasadov in delavce »varuje« zasebna policija – *comanches*. Organizirani sindikalni upori delavcev na plantažah *bananerosov* izženejo šele v petdesetih letih, *banaderos* pa se kmalu za tem neopazno vrnejo v obliki neoliberalnih konglomeratov, ki jih poznamo kot Dole, Chiquita ipd. tudi na policah domačih nakupovalnih centrov.

⁶ Njegov življenjepis navaja najokrutnejša dejanja proti človeštvu: sodeloval je pri vojaškem udaru v Čilu, vodil je Svet za nacionalno varnost med Vietnamsko vojno (v letih 1971–1973), bil je veleposlanik na Filipinih ter po vrsti »varnostnih služb« postal tudi veleposlanik pri ZN in po tem še veleposlanik ZDA v Iraku (v letih 2004–2005). Zdaj je predsednik Urada za obveščevalne dejavnosti in pogajalec za vzpostavitev miru v Darfurju! Njegov urad je pooblaščen za zbiranje podatkov o »osi zla« – za utemeljevanje novih invazij ZDA.

Latinski Ameriki vstajajo razredni boji (ponekod to imenujemo državljanska vojna, čeprav gre večinoma za boj večinskega, revnega, staroselskega in kmečkega prebivalstva proti drobni skupini elite, ki jo podpira kapital s severa), v Hondurasu načrtno pobijajo študente, mlade in izobražene.

Po 24 letih delovanja je 12. decembra 2006 v Tegucigalpi COFADEH predstavil prvo delo, ki razkriva in natančno popisuje osem »izginotij« okoljevarstvenikov v Hondurasu. Pokončni kot bori: spomin na graditev okoljevarstvene zavesti (COFADEH, 2006) je izjemno pomemben, saj je to redki poskus rekonstrukcije zgodovinskih dogodkov. COFADEH-u je namreč uspelo zbrati dovolj sodelavcev in še več poguma, da je sploh prišlo do objave. Zakaj je pomemben pogum? Kot pravi predsednica koordinacije COFADEH-a v Hondurasu Berta Oliva, je današnje življenje v državi mešanica neodgovornosti, korupcije, organiziranega kriminala in nasilja ter trgovine z mamili – zato realno politiko življenja populacije upravlja mafija. Predstavitev publikacije, ki jo poleg raziskovalcev povzemajo tudi predstavniki družin, otroci ali matere in očetje izginulih in izgnanih, je boleča in globoko čustvena. Publikacija je kot zaključeno delo dokumentarno gradivo zgodovinskega pomena in terapevtski proces vseh udeleženi v diskusiji, ki prek pripovedovanja zgodb in bolečine reflektirajo možnosti novega upiranja.

V Hondurasu kot tudi v večini drugih držav Latinske Amerike politika »izginjanja« še danes ni končana. Metod »odstranjevanja« se še naprej in brez vidnejših sankcij poslužujejo tako nekatere vodilne politične stranke kot tudi mafijske in druge kapitalsko močne združbe. Svoboda govora in boji proti neoliberalnim procesom zahtevajo življenja. Večina mrtvih, izginulih, pobitih nikdar ni pokopana v krogu sorodnikov. O njihovih usmrtitvah pričajo očitvidci, sosedi, sodelavci. Samo med junijem in decembrom 2006 je pod novo vlado Manuela Zelaya Rosalesa izginilo pet politično aktivnih moških (Jorge Ruiz, Elvis Zepeda Barrientos, Jorge Luis Villalobos Balladares, David Rodrigo Villalobos Balladares in José Camilo Miranda Rosa).

Pomen COFADEH-a je v organiziranju in kombiniranju vrste političnih delovanj za obsodbo politične, zgodovinske in pravne neodgovornosti morilcev v državi. Med njihove pomembnejše aktivnosti sodijo manifestacije, pravna in strokovna služba, urejanje dokumentacijskega centra, gradnja simbolnih mest, terapije za otroke in sorodnike izginulih, produkcija alternativne literature, ki prek raznolikih žanrov od stripa, slikanic pa do karikatur pripoveduje o izginulih. To so temeljni elementi za reuperiranje ali obuditev zgodovine, revolucionarne dediščine in dostojanstva. COFADEH se vsak dan znova bori za izpustitev političnih zapornikov in vrnitev/izročitev vseh političnih beguncev (med drugimi morajo v ZDA pogosto emigrirati tudi vidnejši člani COFADEH-a). Z umetniškimi delavnicami slikajo portrete izginulih na transparente, plakate; pripravljajo oddaje za alternativne radijske postaje, režirajo dokumentarne filme (najbolj poznan je »The Ambassador«, ki govori o diktaturi Negroponteja)⁷ ter urejajo vrsto literature, ki prek slikovnih in drugih gradiv razkriva bolečo zgodbo diktature in preteklih kot tudi sedanjih pobojev v državi. Vsak prvi petek v mesecu že tradicionalno demonstrirajo na Plaza de la Marced v Tegucigalpi, na simbolnem mestu proti pobijanju, zapiranju, mučenju, ki je zaznamoval osemdeseta. Prek pravne in strokovne ter svetovalne službe odpirajo sodne procese in pripravljajo spremembe zakonodaje. Pri tem sodelujejo s številnimi domačimi in mednarodnimi organizacijami predvsem na področju človekovih pravic ter redno objavljajo strokovna poročila o kršitvah v državi.

Ker se je dokazno večina hudodelstev zoper človečnost in vojnih hudodelstev na območju Hondurasa zgodila po naročilu ZDA in jih je izvedla vojska ZDA, so člani COFADEH-a vrsto let iskali načine za doseg obsodbe pravno odgovornih za žrtve pobojev in izginule. Čeprav je bilo leta 2002 na podlagi Rimskega statuta ustanovljeno Mednarodno kazensko sodišče

(MKS), pa so ZDA s podpisom dvostranskih pogodb z nekaterimi državami dosegle imuniteto njihovih državljanov pred MKS.⁸ Honduras je tako le ena številnih držav Latinske Amerike, ki je podpisala vzajemni sporazum z ZDA in zato »ne sme!« preganjati državljanov ZDA ne glede na zločine, ki so jih zagrešili v Hondurasu. Prav tako ne more kazensko ovaditi zločincev, ki so svoja dejanja zagrešili pred letom 2002, pred podpisom MKS.

Ker je pravno gledano tako na nacionalni kot mednarodni ravni danes nemogoče obsoditi zločine proti človeštvu (toliko o pravnih državah in zahodni demokraciji!), COFADEH ter njemu podobna združenja najpogosteje razširjajo boj na vse vidike družbenega življenja. Od države zahtevajo simbolno mesto, ki obeležuje zgodovinska grozodejstva ter opominja tako zločince kot prihodnje generacije na najbolj boleče dogodke. COFADEH pripravlja spominski park, Lugar contra el Olvido (Mesto proti pozabi), v katerem se stika vrsta projektov: poleg naravnega parka in sajenja dreves v spomin na boj izginulih okoljevarstvenikov nastaja muzej, v katerem bo prostor za delavnice in izobraževanje, pokopališče za vse umrle ter pot spomina, ki pelje mimo zgodovinskih objektov, v katerih so mučili in pobijali politične zapornike. Od leta 2000 COFADEH vsak konec meseca pripravlja radijsko oddajo Voces Contra el Olvido (Glasovi proti pozabi), v kateri predstavljajo delo organizacije, nove publikacije ter pričevanja otrok izginulih.

Produkcija vmesnosti in širina odgovornosti

Zgodovinski pregled Hondurasa in delovanja organizacije COFADEH predstavljamo za lažjo refleksijo domačih politik, ki so dosegle »izbris« (pa tudi druge fašistične migracijske in begunske politike, diskurze in prakse v državi). Poleg nazadnjaških političnih praks državnih aparatov (na primer segregacija romskih otrok v OŠ Bršljin) so vzniknili ljudski fašizmi v obliki »državljske« ali »ljudske« nepokorščine do marginaliziranih skupin (na primer šišenska iniciativa proti prebežnikom, iniciative proti beguncem na Viču, ipd.). Med zadnjimi takimi primeri državljanske nepokorščine se je manifestiralo nasilje nad romsko družino Strojano.⁹

Tematika izbriša in izginjanja je težka. Tako pri primeru Hondurasa kot pri primeru Slovenije vseskozi govorimo o »vmesnostih«: med živimi in mrtvimi telesi, prostori in kolektivitetami. Prav tako o neobstoječih, vendar vidnih ljudeh, ki so proizvajali revolucionarne prakse, iz katerih se učijo nove generacije. O odsotnosti mrtvih teles – izginulih in prisotnosti živih teles –

⁸ Rimski statut je uvedel načelo individualne kazenske odgovornosti posameznikov, ki so zagrešili dejanje genocida, hudodelstva zoper človečnost, vojnega hudodelstva in agresije. Kazensko je odgovorna vsaka polnoletna oseba, ki je ukazala ali napeljevala k storitvi zločina in ki je pripomogla k storitvi individualnega ali skupinskega kaznivega dejanja, ter oseba, ki je ščuvala h kaznivemu delovanju. Osrednji element Rimskega statuta je 27. člen, ki predvideva, da položaj obtoženega ni olajševalna okoliščina za oprostitev kazenske odgovornosti. Vendar pa lahko MKS prevzame pobudo za preganjanje zločincev le, če katera od držav pogodbenic ne bi hotela preganjati zločincev, če bi jih preganjala po nepravem postopku oziroma če bi v državi prišlo do zloma pravnega in notranjega sistema. Namesto storilcev hudodelstev, mučenj, pobojev itn. zdaj Rimski statut postaja kulisa, po kateri se preganjajo povsem nepomembni posamezniki.

⁹ Termin »ljudska« ali »državljska nepokorščina« izjemoma uporabljamo v kontekstu fašističnih praks, da bi še natančneje poudarili namene in značilnosti ljudskega organiziranja »vaških straž«, kot so se dogajale v primeru izгона družine Strojano, mislimo pa tudi na druge iniciative proti prebežnikom, beguncem in drugim marginaliziranim skupinam iz obdobja zadnjih desetih let v Sloveniji. Pri ljudski nepokorščini proti romski družini Strojano so se pokazale naslednje značilnosti in nameni: a) odkrito protidržavno delovanje (neposredna konfrontacija s predstavniki države, vlade in proti odločitvam državnega zbora, proti policiji in posebnimi enotam policije); b) usmerjeno v en sam in transparenten cilj (izgon in segregacija romske populacije); c) ljudska nepokorščina je uresničila izolacijsko politiko vlade in policije. Državni organi kljub uporabi represivnih taktik niso mogli ustaviti nasilja, zato so iskali dodatne, kompromisne rešitve na »skritih« lokacijah. Eskalacija fašističnih politik med vaškimi iniciativami je zahtevala široko usklajevanje več ministrstev (za notranje zadeve, za okolje in prostor, za šolstvo), predsednika vlade, županov ter vrste drugih organov in institucij.

¹⁰ Tudi politiki – realizatorji sistematičnega izbrisa – so (ne)posredno odgovorni za številne smrtne žrtve med izbrisanimi. Zato je tudi razumljivo, da še danes skrivajo podatke in informacije o izbrisu, tako lahko smrtne žrtve med izbrisanimi odkrivamo samo iz osebnih zgodb tistih izbrisanih, ki se že vrsto let borijo proti tej politiki in ki so bili pripravljeni svoje tragične izkušnje razkriti javnosti.

izbrisanih.¹⁰ Tako prva kot druga so hkrati prisotna in izginula. Mednje lahko poleg izginulih iz Latinske Amerike prištejemo tudi pogrešane iz Srebrenice. Prva so bila umorjena, vendar so za sabo pustila tako močno revolucionarno zarezo, da je ni mogoče zapolniti. Druga so živa in jih ni mogoče priklicati v življenje, zato so mrtva, pohabljena, razdrta in razpacana po okostju nove, suverene države, Slovenije.

Vsakršna strokovna in znanstvena razprava o izbrisu in izginulih je zahtevna. Govorimo namreč o ljudeh, ki so jim bile kršene temeljne človekove pravice v »demokratični« državi, in sicer tako, da jim je bilo odvzeto življenje ali pravica do dostojnega in humanega življenja: izginule so umorili, izbrisanim pa samovoljno odvzeli vse pravice (ne pa tudi dolžnosti). Da bi lažje pojasnili ta pojav destruktivne politike do specifičnih populacij v državi, uvajamo novo politično kategorijo – produkcija vmesnosti. S produkcijo vmesnosti razvijamo nedefinirane strukture v definiranem sistemu. To so namensko nedefinirane strukture, ki jih producirajo državni in drugi aparati, da bi zagotavljali reprodukcijo izključevanja, zatiranja ali pobijanja. V primeru izbrisanih in izginulih je ta produkcija vmesnosti proizvedla tautologijo med živim in mrtvim ter proizvedla zvezo: živo-mrtvi (izbrisani) in mrtvo-živi (izginuli).

Ker izbrisani niso mrtvi, jih ne moremo pokopati. Ker niso mrtvi, za njimi ne moremo žalovati. So živi, pa ne bi smeli obstajati, vsaj ne v »tem« prostoru. Zato postajajo neobstoječi. Kot taki so nevidni. Pa kljub vsemu »odvečni«. Motijo siceršnje »urejenost« sistema. Izstopajo, čeprav niso izstopili po lastni volji. Takšna ali podobna produkcija vmesnosti je izjemno pomembna za reprodukcijo kapitalističnih sistemov. Nacionalne različice produkcije vmesnosti, ki reproducirajo »izginjanje« in »izbrisanje« za potrebe antagonističnega obstoja kapitalizma, se definirajo glede na lokalno izpeljevanje in interpretacije, dediščino, aktualne politične ter druge geostrateške nujnosti. Kapitalistični sistemi temeljijo na antagonizmu, da bi ga preseгли. To pomeni, da se promovirajo kot uspešni sistemi, ki bodo odpravili neenakosti, razslojevanja, izbrisali revščino, omogočili »demokracijo«, zagotavljali »človekove pravice« itn. Ta antagonizem, ki naj bi ga odpravili, pa je položen v samo jedro, izhodišče kapitalističnega sistema – zato nenehno razkrajajo, drobijo in razločujejo družbeno tkivo, namesto da bi ga povezovali in utrjevali. Drobijo kolektivni družbeni tok, asimilirajo akterje ter razorožujejo revolucionarne politične potenciale subjektivitet in kolektivitet, ki so imanentni vsakršni družbenosti.

Zgodovinski pričevalci antagonističnih nujnosti, ki jih producira »trajnostni razvoj«, so postali najbolj ranljivi prebivalci v državi. Njihova življenja so bila odvisna od osebnih sposobnosti družbenega povezovanja ali solidarnosti oziroma od tega, kar v sociologiji imenujemo gradnja socialnega kapitala in solidarnostnih vezi. Boje izbrisanih je podprla le manjša skupina tistih, ki so tudi sicer politično aktivni. V nasprotju s Hondurasom, kjer se podporniki izginulih srečujejo z represijo, zapori ali novimi izginotji, je bilo delovanje v Sloveniji razmeroma preprosto. Doseči se ni dalo veliko – čeprav se je vsakič dosegalo veliko več, kot je bilo mogoče pričakovati. Vsaj na simbolni ravni. Pa vendar je bila solidarnost z izbrisanimi izjemno majhna, predvsem ob upoštevanju, da se je morala z izbrisom (in drugimi politikami izbrisanja) soočiti široka populacija. Izbrisani so nastopili kot pomemben akter političnega boja v Sloveniji: svoje biografije prenašajo iz zaprtega slovenskega okolja na mednarodne, evropske in druge institucije ter predvsem med boje, ki mrežijo izkušnje in vednosti za prihodnje upiranje kapitalističnim subverzivnostim.

Čeprav sedemdeseta in osemdeseta v Hondurasu zaznamuje imperialna/invazijska politika, lahko družbeno-politični razvoj primerjamo s Slovenijo, ki je v okviru SFRJ razvijala socialistični projekt, vendar ni bila imuna na kapitalistične politike zunaj svojih meja. Bolj kot »od znotraj« je interes za balkanizacijo jugoslovanske enotnosti in egalitarnosti prihajal »od zunaj« (bolj kot iz republik federacije je bil posredovan in delegiran iz najvplivnejših držav centra). V Hondurasu za uspešno implementacijo neoliberalizma »odstranjujejo« politične subjektivitete, ki bi lahko ogrozile »proces demokratizacije«. Tudi izbris nastane »kot nujnost« pri menjavi sistema in oblasti – namesto obreda »očiščevanja« znotraj družbe se sistematizira »politična likvidacija« specifičnega dela populacije. Izbris v Sloveniji, podobno kot izginjanje v Hondurasu, nastane pod krinko političnih motivov, v imenu »ogrožanja državne suverenosti«, osamosvojitve pa zaradi hitre implementacije tržnega gospodarstva in širokih kapitalskih interesov Zahoda.

Hkrati se je dogajalo še nekaj veliko bolj donosnega in premišljenega: ni se zgolj reduciralo državljanstvo in ni se zgolj pripetila »birokratska napaka« (izključevanje po političnih merilih ali zaradi sistemske »napake«, na kar opozarjajo organizacije za človekove pravice in nekatere raziskave), izvajala se je tudi socialna in/ali ekonomska segregacija oziroma »odstranjevanje« socialno in gospodarsko »odvečnih« ljudi. Z »izbrisom« si je država prizadevala doseči najprej primarni politični cilj, ki je v zgodovini Slovenije vseskozi dominanten in narodno konkluziven. To je bila »narodna homogenost« ali »čistost«. Odhod vseh nekdanjih državljanov Jugoslavije, ki niso želeli slovenskega državljanstva oziroma niso zaprosili zanj, je zadeval natančno določeno populacijo v Sloveniji: izbrisana je bila pretežno moška populacija, ki se je v času Jugoslavije zaposlovala kot mobilna delovna sila v težki gradbeni industriji in ki je v veliki meri zaslužna za hitro industrializacijo Slovenije. Ocenjuje se, da je izbris prizadel tudi 3.000 otrok. Ker podatki o izbrisu še danes niso javno dostopni, se lahko ugiba tudi, da ni šlo le za državljansko, pač pa tudi za razredno vprašanje. Faza industrializacije je bila tako uspešno končana in Slovenija se je pripravljala na zloglasno »tranzicijo«.

Politike za- in izbrisovanja pa so se v Sloveniji že kar dobro zakoreninile. Postale so neka nova politika za učinkovito implementacijo neoliberalizma, formula za reševanje najtežjih gospodarskih in političnih zagat (ter s tem tudi uspešne preganjalke razrednega vprašanja). Vsaka politična garnitura sanja, kako bi »čez noč« popravila, izboljšala razvojne, socialne, gospodarske kazalce v nacionalnih statistikah in se povzpela čisto na vrh lestvice najbolj razvitih, naprednih, vodilnih. Medtem ko si je Demosova vlada leta 1992 v Sloveniji »pomagala« z izbrisom enega odstotka populacije, pa je nova desno-sredinska vlada med letoma 2004 in 2007 umetno zmanjšala število registriranih brezposelnih ter tako dokazovala nepredvidljivo gospodarsko uspešnost: leta 2005 je bilo iz registra brezposelnih »zaradi kršitve obveznosti« izbrisanih 15.038 brezposelnih (skoraj 40 odstotkov teh je zaradi izbrisa iz registra brezposelnih ostalo tudi brez denarne socialne pomoči), leta 2006 pa 18.811 (brez socialne pomoči ponovno ostane skoraj 40 odstotkov teh) (Marn, 2007).¹¹ Z liberalizacijo zakona o zaposlovanju in zavarovanju v primeru brezposelnosti je vlada dosegla ustavno nesporno brisanje socialno ranljive populacije, tokrat državljanov RS in tujcev z dovoljenjem za stalno prebivanje.¹²

Politike reprodukcije vmesnosti pa segajo še veliko širše kot zgolj na brisanje pravic prebivalcev in prebivalcev RS. Kajti vsakršno »brisanje« vedno znova (re)producira odvisne populacije, ki jih

¹¹ Po zakonu o socialnem varstvu so do denarne socialne pomoči upravičene osebe, ki si zase in za svoje družinske člane sredstev v višini minimalnega dohodka ne morejo zagotoviti iz razlogov, na katere niso mogle oziroma ne morejo vplivati. Če pa takšna oseba brez utemeljenih razlogov zavrača, se izogiba ali opušča aktivnosti, ki bi lahko privedle do zaposlitve oziroma do drugega načina izboljšanja socialnega položaja zanjo in njene družinske člane, do denarne socialne pomoči ni upravičena.

¹² Na izbris brezposelnih iz evidence je opozarjalo že *Letno poročilo Varuha človekovih pravic* (2003).

¹³ O izvoru in uveljavitvi izraza »prekarizacija« glej Močnik (2006: 83–84).

¹⁴ V Nemčiji so se takojšnjega izгона lotili tudi na način, da policija vstopa v šole in na silo deportira otroke, za katere se ugotovi, da nimajo državljanstva. Učenci so se glede teh represivnih ukrepov začeli samoorganizirati.

lahko upravljajo tudi na najbolj perverzne in ponižujoče načine. V Sloveniji se z izbrisom niso zgodila zgolj dejstva, na katera opozarjajo raziskovalci, novinarji ali organizacije za človekove pravice. Umetno se je proizvedla prekarizirana populacija oziroma fleksibilna delovna sila (prekariat). Prekarnost (prekarizacija) in fleksibilnost (fleksibilizacija) sta termina, ki sta se v družboslovju ponovno uveljavila v zadnjem desetletju.¹³ Prekariat označuje tiste

populacije, ki se zaposlujejo »po milosti« in »glede na milost« delodajalcev (še zlasti marginalizirane: prebežniki, izbrisani, drugi prebivalci in prebivalke brez papirjev ali delovnih vizumov). Njihovo delo in življenje (kot tudi življenje njihovih družin) je tako skorajda absolutno odvisno od naklonjenosti, arbitarnosti, samovolje delodajalcev. Izbrisani so postali v Sloveniji najbolj izpostavljena delovno sposobna in prekarno učinkovita populacija: zato, ker niso mogli zapustiti države, sicer se ne bi mogli več vrniti; zato, ker so bili pripravljeni/prisiljeni delati »na črno«, da bi preživeli sebe in svoje družine; zato, ker so bili za svoje delo pripravljeni/prisiljeni sprejeti tudi najmanj plačana dela ne glede na stopnjo kvalifikacije; zato, ker so bili za delodajalce najcenejša delovna sila, ki ji ni bilo treba plačevati zavarovanja, pokojnin itn.; zato, ker so bili »socializirana« oziroma primerno »re-socializirana« in adaptirana delovna sila ipd. Druge »zahodne demokracije« ali postfordistični sistemi so se s kompleksnimi vprašanji, ki zadevajo fleksibilno delovno silo ter nujnost prekariata (ljudi, ki so pripravljeni delati »po milosti«), spopadli tako, da so potrebam prilagajali vedno nove restriktivne/selektivne migracijske politike, prek katerih so državljanstvo podeljevali tistim, ki so bili pripravljeni opravljati odvečno delo v njihovi »demokratični« državi ali če jim niso povzročali dodatnih stroškov.¹⁴

Vendar prekarizacija življenja izbrisanih še ni zadostila segregacijskim politikam v Sloveniji: izbrisane je dodatno kriminalizirala, stigmatizirala, viktimizirala, demonizirala in marginalizirala. Najprej jih je enačila z uslužbenci Jugoslovanske armade, agresorji, okupatorji, da je lahko utemeljevala politično razsežnost »nujnosti« izbrisa »sovražnikov«, »tujcev« ali celo »okupatorjev« slovenskega naroda. Že od samega izbrisa naprej pa so odgovorni za izbris, med katerimi so tudi ministri za notranje zadeve, predsednika vlad in države, svojo politiko opravičevali še z drugo kategorizacijo: utemeljevali so, da se izbris »ni zgodil«, da so si ga »izmislili«, da so »prebrisani«, ker hočejo le »gromozanske odškodnine«, ter da gre zgolj za »probleme posameznikov, ki niso pravočasno uredili svojega statusa«. Vse priredbe, s katerimi so politiki in mediji manipulirali življenje izbrisanih, so danes zaživele kot uveljavljena »dejstva«. Obtoževanje, da izbrisani hočejo zgolj odškodnine, se vleče, odkar so izbrisani samoorganizirani. Ves čas so se parlamentarne razprave odvijale prek odkritih rasističnih diskurzov, poniževanja in degradacij. Še več, politiki so ljudi pozivali k oboroženemu nasilju. V državnem zboru naj bi Sašo Peče (poslanec SNS in podpredsednik državnega zbora v času demonstracij izbrisanih) februarja 2005 izobesil: »Vsi izbrisani – povabljeni na ples! Igral bo Jelinčič na puško – mitraljez!!!«. Peče je to zanimal. SNS je obtožila izbrisane, aktiviste in medije, čeprav so samo slednji zares bili v parlamentu. Tovrstni diskurzi pa so v državnem zboru stalna praksa. Izbrisani so bili predvsem prek predstavljanja takratne opozicije (SNS in SDS) »izmečki«, »špekulanti«, »ubrisani«. Takratna vladna struja (LDS in SD) sicer ni spodbujala sovražnih diskurzov, pač pa je vdana neoliberalnemu izključevanju dosegla, da se v njenem mandatu izbris ni razrešil. Prav pod to vlado je bil izveden tudi protiustavni referendum o vprašanju »poprave krivic« izbrisanim.

Tako v Hondurasu kot v Sloveniji je obsodbo odgovornih za izbris in izginule preprečila imuniteta. V Sloveniji se je imuniteta vzpostavila simbolno, ne pa tudi pravno. To spet potrjuje,

¹⁵ Gašper Kralj od jeseni 2006 raziskuje v Argentini, medtem ko končuje monografijo o Gvatemali, ki bo izšla v januarju 2008 pri Založbi /*cf. Monografija nastaja iz avtorjevega doktorskega dela, ki ga je končal leta 2006. Posebej o H.I.J.O.S. pa govori tudi v Kralj (2005).

kakšna tradicija in »demokracija« gojita simbolno in politično moč v državi. Protiustavno ravnanje slovenskih politikov se doslej ni kazensko obravnavalo; odgovarjali niso niti zaradi strokovne niti zaradi politične napake ali zaradi dejanja iz pohlepa, nestrpnosti, namernega oškodovanja ali prizadejanja bolečine, žaljenja ipd.

Še vedno opravljajo svoje (stare ali nove) funkcije v političnih in gospodarskih vrhovih. V Hondurasu so potomci izginulih izsilili od države vsaj simbolno priznanje genocidne politike ter tako simbolno povrnili človekovo integriteto. Izbrisani doslej niso bili deležni niti simbolnega opravičila – še naprej jih predstavljajo kot zločince in ne kot ljudi, ki so jim »odgovorni za izbris« odvzeli pravico do dostojnega življenja. Prav opis boja proti fašističnim politikam v Hondurasu je pokazal, kako pomembne so simbolne točke ali simbolni kapital, ki ga moramo graditi vzporedno z boji. Kadar se ne da več obuditi mrtvih in kadar nam različni dejavniki (čas ali pa predpisi zakonodaje in meddržavni sporazumi in pogodbe) preprečijo, da bi z obsodbo zločincev vsaj deloma povrnili dostojanstvo izginulim, izbrisanim idr., njihovim družinam, sorodnikom in prijateljem, je treba premišljati tudi v smeri ustvarjanja simbolnih mest (materialnih, političnih idr.), ki bodo, če ne drugega, generator bojev za prihodnost; opomin protihumanim politikam sedanjim in bodočim generacijam. Čeprav se v Sloveniji politični položaj oddaljuje od nakazane, humanistične smeri, pa vendar še ni umrlo upanje v popravo krivic ter predvsem v obsodbo protiustavnih dejanj, ki so jih storili neodgovorni politiki v državi.

Obujanje individualnega in kolektivnega spomina v Gvatemali

»Mi ne pozabimo.

Mi ne odpustimo.

Mi se ne sprijaznimo.«

H.I.J.O.S. Gvatemala

»Izginuli danes kakor 'duhovi' lebdijo nad svetovi živečih« – začenja pričevanje in refleksijo o »tistih, ki so vedno nikjer« v svoji etnografski raziskavi Gašper Kralj (2005b: 114). Avtor je eden prvih v Sloveniji in v zahodnem družboslovju, ki je razgrnil družbeno-politični pregled državnega totalitarizma v Gvatemali. Totalitarizem je v začetku osemdesetih let v Gvatemali zahteval 45.000 civilnih življenj, političnih bork in borcev proti nazadnjaškim neoliberalnim in genocidnim politikam. Prek sodelovanja s kolektivom H.I.J.O.S. (Hijos y hijas por la identidad y la justicia contra el olvido y el silencio – Sinovi in hčere za identiteto in pravičnost, proti pozabi in tišini)¹⁵ je Kralj ponudil ogrodja novih epistemologij. To so teorije in raziskovanja, ki producirajo nova politična delovanja – za analiziranje in še bolj za ustvarjanje novih političnih praks. V nadaljevanju razvijamo Kraljeve zapise in lastno delovanje med H.I.J.O.S. v Gvatemali (november 2006 – januar 2007).

Prvi kolektiv H.I.J.O.S. je nastal v Argentini (leta 1994), sledili so mu istoimenski kolektivi po številnih državah – v Čilu, El Salvadorju, Mehiki, Italiji ... V Gvatemali ga leta 1999 začne pet sinov in hčera izginulih staroselk. Najprej hči izginule upornice naključno odkrije predstavnico argentinskega kolektiva nekje v Kanadi ter idejo prenese v Gvatemalo. Vsi so potomci izginulih revolucionarjev s svojimi raznolikimi izkušnjami in soočeni s politiko izginjanja.

¹⁶ Pobudi so se pridružile najvidnejše in najmočnejše avtonomne organizacije (kot na primer kmečko združenje CUC, ki združuje 235 skupnosti) ter tudi najbolj radikalne, politične, revolucionarne urbane skupine. To je prvi širši poskus ustvarjanja leve v Gvatemali po 36-letni razredni vojni in desetletju »miru«. Hkrati je to tudi poskus, ko je prvič zares mogoče misliti levo v geopolitičnem kontekstu (pohod socializmov Juga, predvsem v Ekvadorju, Boliviji, Venezueli idr. ter nedavna zmaga sandinistov v Nikaragvi).

¹⁷ Na nevarnost Monttove ponovne diktature se je odzvala vrsta gibanj – tudi zato je pomembna UNACHODI. Med drugim pa se za predsednico poteguje tudi staroselka Rigoberta Menchú Tum, ki je leta 1992 prejela Nobelovo nagrado za mir ter je poznana po biografijah in avtobiografijah o izginulih.

¹⁸ To je nekdanja plačana vojska (*patrulla de autodefensa civil* – patrolje ljudske samoobrambe), ki jo je v svoji operaciji »izravnana zemlja« (*tierra arrasada*) uvedel med letoma 1981 in 1983. Sestavljajo jo prisilno rekrutirani moški med 15. in 65. letom. S tem je kot diktator uresničil svoj politični projekt – postavitve »modelnih vasi«.

¹⁹ V sedemdesetih so v Gvatemali delovala štiri večja gverilska gibanja (EGP – Gverilska vojska revnih, ORPA – Organizacija oboroženih ljudstev, FAR – Uporne oborožene sile, PGT – Delavska stranka). V času Monttove diktature so se povezale v gverilsko zvezo – Gvatemalsko nacionalno revolucionarno zvezo (URNG), iz katere je nastala istoimenska politična stranka. Podobno kot v drugih državah Latinske Amerike pa je neinstitucionalizirana gverila s podpisom Mirovne pogodbe izgubila resnejše možnosti za politično zmago ali povrnitev krivic.

Dva brata sta sinova izginule upornice, staroselke, ki jo vojska muči in odpelje. Otroštvo preživljata pod lažnimi nacionalnimi identitetami zunaj lastne države. Obiskujeta vojaške šole, da ne bi zbudila suma. Ker ju preganja diktatorska oblast, se morata z očetom pogosto seliti. Oče je vseskozi politično aktiven tako v domovini kot v izgnanstvih: sodeluje pri vzpostavljanju avtonomnih zapatističnih skupnosti v Chiapasu in vrsti drugih avtonomnih gibanj med D. F. in skrajnim jugom federacije; bori se za izgnance, ki so pred diktaturo pobegnili v Bolivijo. Po vrnitvi v domovino konec leta 2006 izbere gibanje široke levece – MAIZ (*Movimiento Amplio de Izquierda*). V začetku leta 2007 vzpodbudi konstituiranje nove levece – UNACHODI (*La Union Nacional de Comunidades por los Derechos Humanos Integrales*),¹⁶ ki integrira boje skupnosti.

Boj kolektiva H.I.J.O.S. v Gvatemali je neprecenljivega pomena za elaboracijo revolucionarnih praks. To je eno redkih gibanj, ki poudarja »nujnost osvobajanja individualnega in kolektivnega spomina na izginule« (Kralj, 2005b: 115). Temeljne vzvode sodobnega fašizma, imperializma in neoliberalizma v državi razpirajo z radikalno politiko. Potenciale in moč revolucionarnega delovanja napajajo v teoretskih spoznanjih in razstiranju nevrvalgičnih točk zgodovinskih bojev v Gvatemali in širši regiji. Še danes se soočajo z diktaturo. Ponovni kandidat za predsednika Gvatemale, ki bo sodeloval na volitvah septembra 2007, je Rios Montt, največji diktator v zgodovini Gvatemale, ki ga varuje amnestija, sprejeta po Mirovni pogodbi.¹⁷ Čeprav je v Gvatemali kandidatura nekdanjih predsednikov protiustavna, jo je Montt izsilil tako, da je v glavno mesto napotil lastno vojsko.¹⁸

Prva simbolna rekuperacija zgodovine: obujanje spomina na izginule z rekuperiranjem revolucionarnih praks odzvanja v celotno družbeno telo in regijo, kjer so se uveljavile politike izginjanja. »Odsotnost« se vrača v »prisotnosti«. Na dan vojaške parade ob praznovanju dneva vojske leta 1999 je H.I.J.O.S. vstopil na prireditev na glavnem trgu v prestolnici Gvatemale ter s prisotnostjo in kriki proti krivicam in genocidu prekinil vojaško slavlje. Odtlej se dan vojske v Gvatemali ne praznuje več. Prisotni so bili kot »pričevalci nasilja odsotnosti« in parade niso prekinili zaradi svojega aktivizma, pač pa zato, ker so znali strniti, definirati in oživiti »boj svojih starih«. Bolj kot izginule so priklicali

njihove boje ter zlasti tisto, kar je umanjalo v družbi: upanje. Otroci izginulih so ena prvih generacij, ki uresničuje zgodovinsko zavržene in poteptane sanje ter hkrati prek zgodovinskih bojev uresničuje politične zahteve preteklega generacije. Je generacija mladih, ki črpa iz najbolj krvave, zanikane, zamolčane, pa vendar bogate revolucionarne dediščine. Izginuli so se proti Monttovi diktaturi in genocidu borili z orožjem. H.I.J.O.S. so začeli »oboroževati upanje« (Kralj, 2005b). Pacifističnih metod si gvatemalska gverila v osemdesetih ni mogla privoščiti.¹⁹

Ljudstvo so namreč napadali »vodi smrti« in druge paramilitarne, plačane ali prisilno rekrutirane vojske. To je obdobje oboroženih vstaj po vsej Latinski Ameriki proti agresorjem (oligarhiji, diktaturi in invaziji ZDA).

Druga simbolna rekuperacija zgodovine: v Gvatemali so z nacionalno varnostno doktrino leta 1980 samoorganizirane delavce v sindikatih razglasili za sovražnike ljudstva. 21. junija in 24. avgusta 1980 sta policija in vojska ubili 43 voditeljev sindikatov, članov Univerze San Carlos (USAC) in Šole za usmerjanje sindikatov delavcev. S posegom v temeljne človekove pravice in svobodo ter nazadnje še z odstranitvijo so poskušali totalitarni voditelji zlomiti upor ljudstva. Sedemindvajset let po pobojih, 21. junija 2007, so H.I.J.O.S. s široko ljudsko podporo dosegli, da je bil 21. junij razglašen za nacionalni dan prisilnih izginotij. Na glavnem trgu pred nacionalno palačo so H.I.J.O.S. pripravili razstavo silhuet, fotografij, transparentov, obrisov izginulih. Trg so napolnile podobe 45.000 izginulih. H.I.J.O.S. ne žaluje, H.I.J.O.S. na novo obuja in kliče v življenje zamolčano, neizrečeno ter nasilno pozabljeno. »Mi se ne sprijaznimo!« Z radikalnimi praksami rekuperirajo dostojanstvo tistih, ki so jim ga morilci najbolj nasilno odvzeli. V svojem devetletnem delovanju so zasedali zapuščena zgodovinska mesta sindikalnih bojev, krepili boje proti Svetovni trgovinski organizaciji, Sporazumu o prosti trgovini za Srednjo Ameriko, Planu Puebla-Panama, Mednarodnemu denarnemu skladu ter drugim neoliberalnim planom za Srednjo Ameriko. Podobno kot zapatisti 1. januarja 1994 H.I.J.O.S. dokazujejo, da ne potrebujejo orožja za doseg političnih zahtev in da so sami protagonisti dostojanstva in integritete svojega življenja in življenja širše skupnosti. Dokazujejo, kako neustavljivi so lahko subjekti in/ali dediči zgodovinsko »nasilne odsotnosti«, če sistemsko deprimiranje in zatiranje subvertirajo v politične, kolektivne boje za drugačno družbo. To so pravzaprav zgodovinski boji, ki jih je zgodovina že izbojevala, čeprav so jih neoliberalizem ter drugi fašizoidni sistemi predstavljali kot pogubo. Poleg H.I.J.O.S. in zapatistov lahko najdemo še vrsto drugih podobnih skupin. Med take sodi tudi simbolni kapital žensk iz Acteala.

Tretja simbolna rekuperacija zgodovine: pokol v Actealu v Mehiki je poznan kot genocid nad 45 ljudmi, begunci, ki so se pred paramilitarnim nasiljem zatekli v cerkev v Actealu v Chiapasu ter iskali pomoč in zavetje pred nasiljem. Paramilitarne skupine so genocid izvedle 22. decembra 1997 pred cerkvijo med molitvijo. Naročila ga je vladajoča politična stranka v Mehiki (PRI),²⁰ vendar je bil izveden neuradno. Pobiti begunci so bili člani pacifistične skupine Las Abejas (Čebele), ki je združevala 48 staroselskih vasi v Chiapasu. Med umrlimi so bile večinoma ženske, veliko je bilo tudi nosečnic in otrok. Las Abejas so simpatizirali z zapatističnimi cilji, kar je bil tudi povod za genocid nad brezdomnimi prebivalci. Vojska iz vojaškega oporišča v soseski se na genocid ni odzvala, saj ga je, kot so pozneje pokazale preiskave, sama izvajala.

Svojci žrtev v Actealu so iz genocida manifestirali najodmevnejšo politično moč. Ženske iz Acteala prihajajo bose iz chiapaskega pragozda in vstopajo na »prepovedana mesta« ter simbolno uničujejo državno represijo. Novembra 2006 so vstopila v Oaxaco, kjer je že pol leta prej ljudstvo zasedlo državne ustanove. Podprle so ljudsko skupščino APPO (Ljudsko skupščino ljudstev Oaxace) in predale tri tone hrane, vode in zdravstvene pomoči.²¹ Ženske iz Acteala so bose vstopile v glavno mesto v jedro boja, na glavni trg v Oaxaci, ki ga straži 4.000 pripadnikov

²⁰ PRI – *Partido Revolucionario Institucional*/Institucionalna Revolucionarna Stranka – je institucionalizirala revolucijo z začetka 20. stoletja ter enainsemde-set let vladala v federaciji.

²¹ V 3,5-milijonski zvezni državi od junija 2006 vlada izredno stanje. Vlada »mir« vzpostavlja s preventivno zvezno policijo, ki zaseda glavni trg prestolnice ter z vojsko regulira vstop in izstop iz mesta. Več o tem sva med 21. oktobrom in 29. novembrom 2006 raziskovala in poročala z Matejem Zonto (http://www.dostje.org/Aguas/Novice/nabukadnezar_spodaj.htm, 22. 6. 2007). Glej tudi Vaneigem (2006).

²² Ko je enajst izbranih 21. februarja 2005 za pet dni z gladovno stavko zasedlo TR3, jih je varnostna služba Sintal s petnajstimi varnostniki nasilno odstranila iz stavbe. To so naredili potem, ko so se gibanja in mediji po zagotovitvi policije, upravitelja stavbe in vodje varnostne službe umaknili iz stavbe. Nasilje nad izbranimi se je zgodilo 15 minut po odhodu gibanj in medijev, ko so izbrisani ostali sami (ob 23.30). Zaradi nasilja so morali izbrisani poiskati zdravniško pomoč. Ta akcija, kot številne druge, je ponovno dokazala, da za izbrisane sploh ni javnega mesta, kjer bi lahko artikulirali svoje politične zahteve.

preventivne zvezne policije, ki je bil zaprt za oaxaško ljudstvo že dobrega pol leta. Ženske iz Acteala so prve in brez nasilja vstopile in simbolno premagale utrdbo fašistične vlade Ulisesa Ruiza v Oaxaci. Ker poosebljajo genocid nad najrevnejšimi in preganjanimi med revnimi in zatiranimi, postajajo politično in simbolno nedotakljive subjektivitete. Policija brez diskusije razpira obroč in karavana žensk vstopa na trge in v utrdbe, ki branijo fašizem. Ta lahkotnost upora, ki jo vsebujejo simbolni boji, je zrasla iz dostojanstvenih bojev upornic in upornikov, ki kljub soočenju z najhujšo življenjsko izgubo ter kljub videnju pokola svojih dragih niso opustili bojev za drugačno, človeka vredno družbo.

Ker doslej še nismo rekuperirali lastnih bojev, naj nam bodo H.I.J.O.S. in ženske iz Acteala v opomin, kako močno politično orodje je lahko kolektivni in individualni zgodovinski spomin, če ga znamo uporabiti za rekuperacijo zgodovinskih bojev in spreminjanje družbenosti.

Silhuete izginulih in izbranih

*»Tukaj, kjer matere še vedno pričakujejo svoje otroke,
kjer čas ni sposoben pokopati joka,*

živim jaz, na ruševinah.«

Indira Flamenco Vallecillo, honduraška pesnica

V Sloveniji se niso zgodila grozodejstva v obliki fizične odstranitve ali poboja, so se pa dogajali nasilni »individualni« odvzemi temeljnih človekovih pravic in možnosti, ki izhajajo iz tega, ter psihično nasilje, šikaniranje, trpinčenje, »novodobno zaslužnje« (prekarizacija), nasilno izseljevanje iz države, nasilno ločevanje družinskih članov, zapiranje ipd. Izbrisani so bili z nasiljem odstranjeni tudi med političnimi akcijami.²² Kako izbrisani doživljajo svoj status v svojem okolju? Kako jim je takrat, ko »odgovorni za izbris« po radijskih in televizijskih sprejemnikih govorijo o »demokraciji«, »človekovih vrednotah«, »gospodarskem napredku«? Neoliberalizem je empatijo, doživljanje sočloveka, prepovedal – tako v znanosti kot v življenju. Tako se dogaja, da v vsakdanjem življenju nimamo solidarnosti za tiste, ki trpijo in ki se jim godi krivica, in da smo osamljeni, ko krivica udari po nas.

H.I.J.O.S. v Gvatemali, Argentini, El Salvadorju, Braziliji, Čilu; COFADEH v Hondurasu, ženske iz Acteala v Mehiki, FAMDEGUA iz Gvatemale, *Asociación de Madres de Plaza de Mayo* v Argentini, mučeniki in mučenice iz zapatistične vstaje v Chiapasu v Mehiki ter vrsta drugih pričevalcev in očitvecev prebujajo zamolčano »nasilje odsotnosti«. Dediči državne represije kot tudi revolucionarnih politik svojih najdražjih reafirmirajo revolucionarno dediščino v aktualnih bojih proti neoliberalnim izolacijskim, segregacijskim politikam. Za revitaliziranje dediščine uporabljajo ikonografije, silhuete, portrete, muralese (stenske posli-

kave), grafite, publikacije, liriko, zloženke, pamflete, plakate, organizirajo ulične akcije, demonstracije, sestavljajo izjave, peticije, prispevke, sodelujejo v intervjujih in pripovedujejo življenjske zgodbe, pripravljajo kazenske ovadbe, poskušajo spreminjati nacionalno zakonodajo, ustavo, postavljajo spominjska obeležja, gradijo parke spomina, razglašajo državni praznik za opomin politik izginjanja, zasedajo in vdirajo v poslopja, kjer so se dogajali nasilni poboji, pripravljajo natečaje na temo izginulih za mlade, ki nimajo neposredne izkušnje temne preteklosti, v šolske programe in zgodovino svojih držav zapisujejo zamolčano dediščino. Tudi izbrisani so po ustanovitvi Društva izbrisanih prebivalcev Slovenije (2002) in pozneje še Civilne iniciative izbrisanih aktivistov – CIIA (2005) začeli silovit in širok boj, niso pa se oprli na revolucionarno dediščino, kot gibanja v Latinski Ameriki. Otroci socializma se borijo kot nova identiteta, kot izbrisani in ne kot dediči revolucionarne tradicije – saj je bila le-ta po osamosvojitvi zatrta, zanikana, izbrisana in je danes v procesu revidiranja.²³ Zdi se celo, da bolj ko zanikajo revolucionarno dediščino, bliže so ljudem. Niso predstavljeni kot jugoslovanski delavci, očetje, matere, pač pa kot jugoslovanska vojska, agresorji. Obujanje individualnega in kolektivnega spomina na izginule, izbrisane, umorjene, zatrte je pomembno tako za zatirane, svojce kot širšo družbo in regijo. Zavračanje teh politik in zahtevanje pravice je le del boja.

H.I.J.O.S. in drugi otroci izginulih se vsak dan na delovnem mestu, na ulici ... srečujejo z odgovornimi za izginotja in storilci/izvrševalci teh grozodejstev. Gvatemalo še danes vodijo totalitarna oligarhija, vojska in policija – izvrševalci genocidov in izginjanja. Četrtega septembra 2000 so oboroženi moški vlomili na sedež organizacije H.I.J.O.S., na katerem je delovalo tudi združenje FAMDEGUA.²⁴ Vlomilci so uničili dokumente, pobrali računalnike in drugo pisarniško opremo, denar, politično in drugo gradivo, namenjeno delavnicam, demonstracijam in akcijam.²⁵ Ob tem dogodku so H.I.J.O.S. morali poklicati policijo. V stavbo so vkorakali morilci njihovih mater in očetov, ki so še vedno »varuhi reda in miru«. Tako grotesken je vsak dan za dediče izginulih: kadar vstopajo v državne urade, ko iščejo zaposlitev, ko jih legitimira policija na ulici, ko srečajo soseda, ko se udeležijo sestanka četrtne skupnosti, ali ko jih ogovori vodja vaških skupnosti itn.

Matere in ženske iz Srebrenice, mesta najhujših zločinov po drugi svetovni vojni v Evropi, so ob 12. obletnici genocida nad 8.000 muslimani (12. julij 2007) sporočile, da ne pozabljajo in ne odpuščajo, niti Srbom niti Evropi. Kljub protestu in jasno izraženi želji, da naj glavna tožilka Mednarodnega kazenskega sodišča za vojne zločine na območju nekdanje Jugoslavije ne obišče Srebrenice v času obletnice, so Del Pontejeva, predstavniki OZN, EU in drugi nezazeleni brezobzirno poteptali njihove spomine, želje in simbolni obred. Izrabili so ga za lastno prireditvev in ne za matere in žene iz Srebrenice, očividke in pričevalke nasilja in genocidov. Matere so protestirale tudi proti razsodbi Meddržavnega sodišča v Haagu (26. 2. 2007), da Srbija ni odgovorna za genocid. Torej pokol 8.000 beguncev ni bil dovolj. EU, OZN in drugi »demokratski organi« bodo poskrbeli tudi za »pravo« interpretacijo zgodovine ter določili

²³ Več o sodobnih mehanizmih revidiranja glej na primer Debenjak (2007), Močnik (2007), Trampuš (2005). Za utemeljitev izginjanja in izbrisa revolucionarne dediščine pa v Sloveniji še nimamo primerne znanstvene ali strokovne literature. Prav to je bila tudi spodbuda, da smo se samoiniciativno lotili široke analize revolucionarne dediščine ter kritike polpretekle zgodovine na Slovenskem. Obljubljamo, da bomo to naporno pionirsko delo poskušali bralkam in bralcem ponuditi v najkrajšem času.

²⁴ FAMDEGUA je združenje družin pridržanih in izginulih v Gvatemali – *Asociación de Familiares de Detenidos y Desaparecidos de Guatemala*, ki je po svojem delovanju podobno že opisani organizaciji COFADEH v Hondurasu.

²⁵ Za natančen opis nasilja, ki se je ta dan dogajalo na sedežu H.I.J.O.S., glej poročilo Amnesty international na: <http://web.amnesty.org/library/Index/en.gAMR340422000?OpenDocument&of=COUNTRIES%5CGUATEMALA>.

načine, po katerih bodo morala ljudstva BiH »primerno« integrirati svojo bolečino. To je eno najbolj grobih poseganj v človekovo integriteto. Ta se namreč ne meri po državljanjski ali narodni pripadnosti, čeprav nas sodobni sistemi kapitalističnega zatiranja vsak dan znova prepričujejo o tem. Ženske bodo prej ali slej institucionalno prisiljene zatrei lastno bolečino, izgubo ter simbolno očiščevati »pogubo« lastnega naroda. Le upamo lahko, da bodo zbrale politični pogum in moč ter se osamljene borile še naprej, tako kot so to počele v času umika modrih čelad in ko je ves svet pozabil na njihovo realnost, ki jo danes še primerno interpretira in definira. Izbrisani so le korak stran od teh grozodejstev. Ker so še živi in ne mrtvi, politična odgovornost ni manjša – temveč večja, saj se krivice lahko še odpravijo –, vendar ne zaradi EU (kot je pred kratkim »demokračično« opozoril Pahor), pač pa zaradi življenja izbrisanih ter tudi zaradi vseh drugih družbenih skupin – za nas –, ki smo postali oportunisti, kot nas je naučila slovenska tiha dediščina, ki se danes manifestira s fašističnimi in drugimi nazadnjaškimi cilji. Krivice in zločine v Sloveniji moramo popraviti ne le simbolno, pač pa materialno in politično.

Kako priklicati neobstoječe, odsotno, izginulo, zatrto, pohabljeno in umorjeno? Kako naslikati nasmeh radostnega uporništva, dostojanstva svojih očetov in mater, ki so pretrpeli nepredstavljivo nasilje? H.I.J.O.S. upodablja silhete in obraze svojih staršev, zbirajo fotografije in jih preslikavajo na transparente in stene. Iz kartonastih papirjev izrisujejo telesa, na prazne stene ulic in pločnike, med vsakdanje življenje ljudi. Portreti izginulih na majicah, zastavah, transparentih in drugih predmetih jih oživljajo v vsakdanje življenje. Podobe prebujajo in oživljajo odsotno. Naslikano se vrača v družbeno življenje. Tovrstne umetniške delavnice so poimenovali *teraparte* – umetniške in pedagoške prakse, prek katerih otroci poleg kolektivne terapije odsotnosti najdražjih črpajo novo revolucionarno moč v družbi in za družbo. Zato je *teraparte* poleg terapije predvsem nova politična praksa, ki združuje politiko, umetnost in pedagogiko. Tudi izbrisani in gibanja v Sloveniji so doslej v svoje boje vključili vrsto omenjenih metod in izraznosti, kot jih ustvarjajo in uporabljajo drugi zatirani in izbrisani po svetu. Nikdar ni bil omenjen izbrisani, Miran Bilek, umetnik, ki je že ob ustanovitvi društva izdelal mozaik obrazov. Mozaična barvita plaketa je izbrisane spremljala na vse akcije in diskusije, vsaj prva leta. To je bila prva in edina neposredna reprezentacijska praksa množine portretov in njihovih izraznosti. Sledila je še vrsta transparentov in drugih upodobitev, predvsem pa akcij, ki so ostale neopazene in predvsem nikdar vsebinsko in politično reflektirane. Še vedno pa smo v Sloveniji daleč od nekaterih praks, ki jih iznajdljivo pričarajo uporniki iz držav ultraneoliberalizma, čeprav smo tudi sami potisnjeni v prav podoben politični in družbeni položaj: »monokulturno psevdopolitiko upravljalvskega establišmenta – enoumje sodobne države« (Močnik, 2006: 70).

Otroci izginulih premorejo dovolj rahločutnosti in razsodnosti, da lahko pogledajo prek tega zacementiranega okvira in pričarajo »fantomski odnos z izginulimi« (Kralj, 2005b: 115). S tem ko prebudijo zgodovinsko zavest upornega ljudstva, obudijo revolucionarno politiko. Tako lahko dosegajo nemogoče – odpravljajo sramotilne državne praznike in si postavljajo svoje. Vstopajo v prepovedana mesta zgodovinskih pobojev in si jih podredijo. Postajajo nedotakljivi, vse dotelej, ko nosijo revolucijo v rokah, na transparentih, v ikonografiji, v besedi in obliki, predvsem pa v svojem vzajemnem delovanju in medčloveških razmerjih. Tu, pred nami se gibljejo izbrisani, ki so živi. Vendar fantomskih odnosov ne znamo vzpostaviti!? Dokler so živi ali vsaj »živo-mrtvi«, imamo čas, da jih spoznamo, začutimo, objamemo in popeljemo v dostojanstvene boje. Do tja pa je še trnova pot. Veliko smo jih na poti že izgubili.

Prepovedano pozabiti!

*»Escrachar je postaviti na plan, javno razkriti,
prikazati obraz človeka, ki želi biti neopažen.«*

H.I.J.O.S. Argentina

²⁶ Debelak je bil v času neustavnega izbrisa državni sekretar in direktor Uprave za upravnopravne zadeve na MNZ ter podpisnik depeše št. 0016/4-14968, za katere izvajanje je skrbel tudi gospa Mesojedec. Šter je bil minister za notranje zadeve v letu 1994, ko je dr. Ljubo Bavcon prvič seznanil predsednika vlade z grozljivimi posledicami izbrisa.

Izbrisanega Aleksandra Todorovića, predsednika CIIA, so leta 2003 kazensko ovadili trije odgovorni za izbris. Tožba je posledica pogovora, ki naj bi se zgodil po soočenju v eni od televizijskih oddaj, ki so konceptualno zasnovane tako, da spodbujajo rasistične in fašistične diskurze (oddaja Trenja na komercialni televiziji POP-TV). Po tej oddaji naj bi Todorović v posloplju POP-TV užalil Slavka Debelaka in Andreja Štera ter posredno še Alenko Mesojedec Pervinšek.²⁶ Todorović naj bi jih poimenoval »fašisti«, ti pa so takoj najeli odvetnika in vložili zasebno tožbo. Zanimivo je, da je doslej že veliko strokovnih in znanstvenih delavcev kot tudi ljudi iz gibanja izreklo »fašisti« odgovornim za izbris, pa se na to niso odzvali. Todorović se zaradi te domnevne užalitve »odgovornih za izbris« že četrto leto sam brani pred sodiščem.

Z natančnim vpogledom v znanstveno terminologijo družboslovja lahko kaj hitro ugotovimo, da Todorović, četudi bi izrekel domnevno izjavo, na sodišču ne bi smel imeti težavne naloge. Tako ugotovitev potrjuje temeljni priročnik za družboslovje, s katerim razpolaga slovenska znanost. Nastal je v času Jugoslavije in sklepamo lahko, da je najbolj dosleden do pojmovanja, ki je bilo v znanstveni in splošni rabi. Ker je Todorović otrok socializma, sklepamo, da je njegova terminologija vezana na čas in okolje, v katerem je živel in aktivno deloval. Leksikon Cankarjeve založbe za družboslovje (1979: 92–93) ponudi več opredelitev fašizma. Med drugim pravi, da:

»fašizem predstavlja posebno obliko velikega kapitala, ki ima namen s skrajnimi sredstvi zavarovati svojo družbeno-ekonomsko, tj. kapitalistično ureditev. Po metodi je fašizem najbolj agresivna in surova oblika boja za oblast in njene ohranitve. Tako se poslužuje vseh vrst nasilja in terorja. Skupno zanj je teptanje temeljnih človekovih pravic in državljana ter negacija demokratične politične ureditve. Nadalje je skupen temelj v socialni demagogiji, s katero skuša svoje gibanje prikazati kot 'delavsko' ... Kot politični sistem se fašizem pojavlja v posebni institucionalizirani avtokratični politični ureditvi, ki temelji na voditeljskem principu in vladavini ene stranke. Za vsako ceno skuša ohraniti navzven videz legitimnosti.«

Pravkar navedena definicija fašizma zadosti vsem znanstvenim kriterijem, da lahko odgovor-ne za izbris legitimno in brez slabe vesti poimenujemo fašisti! Tudi samo dejanje – sistematični izbris – je bilo fašistično dejanje.

Tako je treba priznati, da ima Todorovićeve – za zdaj samo domnevna – izjava znanstveno razsežnost za politično, strokovno, moralno in individualno odgovornost za vse politike, ki že šestnajsto leto ohranjajo brezizhodnost sistematičnega izbrisa za vrsto posameznikov. Ves ta čas so z najranljivejšo populacijo v državi še manipulirali in jo načrtno zatirali, vključno z njihovimi najbližjimi. Zato si moramo zapomniti imena in vodilne politike, ki so vzdrževali fašizem, ter zahtevati kaznovanje njihove neodgovornosti – tako pravno, politično, strokovno, moralno kot individualno. V tem besedilu jih, v skladu z družboslovnimi opredelitvami fašizma, imenujemo

fašiste. Mednje sodijo: Lojze Peterle, Igor Bavčar, Slavko Debelak, Alenka Mesojevec Pervinšek, Ivan Bizjak, Janez Drnovšek, Milan Kučan, Andrej Šter, Mirko Bandelj, Borut Šuklje, Darja Lavtižar Bebler, Janez Janša, Anton Rop, Rado Bohinc, Peter Jambrek, Dragutin Mate, Dimitrij Rupel ... pa celotna garnitura treh vladavin Demosove, LDS in SDS (tisto vmesno Bajukovo lahko tudi zanemarimo, saj je že vključena v preostalih treh).

Prepovedano je pozabiti, zamolčati ali prikriti izbrisane in izginule, ki smo jih javno razkrili desetletje/ja po zločinu. Nič več ni skrito, razen priznanja in prevzema odgovornosti. Krivice in grozodejstva je treba zadostiti, odpraviti trpljenje živih, če je to sploh mogoče, in omogočati človeka dostojno življenje vsem, ne zgolj nekaterim, v deželah, kjer živimo. To je naša družbena zaveza, ali pa bomo pasivni opazovalci izključevalnih in segregacijskih politik. Pasivno opazovanje je lagodno, če smo lahko imuni na življenje okrog nas in če nihče radikalno ne poseže v naša življenja. Naša družbena (torej politična) dolžnost je, da vsakršen teror, genocid, zatiranje, zaničevanje in poniževanje vsakič znova preženemo iz državnih aparatov in ljudskih institucij ter iniciativ. Ko teh politik ne bo moč z lahkoto misliti, ko jih naženemo med nedopustne in ko jih primerno kaznujemo, se bodo tudi le težko ponovile. Kar so doživeli izginuli in njihovi bližnji ter izbrisani in njihovi najdražji, je dovolj velik opomin, koliko in kako cenijo človeka državni aparati in koliko in kako se cenimo sami. Trendi kažejo klavno podobo. V Latinski Ameriki in zdaj tudi že v Evropi se politike izginjanja nadaljujejo in/ali obujajo. Za Slovenijo smo pokazali, kako se je politika izbrisovanja uglasila v vseh političnih strujah ter se uveljavila tudi kot sestavni del družbenega življenja in tudi, kako se uspešno producirajo vmesnosti, arbitrarne samovoljnosti brez vsakršne odgovornosti. V Sloveniji in Evropi pa se poleg naraščajočih destruktivnih, izolacijskih in selektivnih upravljavskih politik v državi krepijo tudi odkrite ljudske politike, ki nastajajo in ukrepajo proti ranljivim populacijam – tudi takrat, ko od svojega delovanja ne iztržijo nobene druge koristi kot imaginarne revanšizme.

Šestnajsto leto trajajoč zločin »izobčenja« enega odstotka prebivalstva je mogoč zgolj zato, ker ga gojijo in ohranjajo prav vsi nosilci političnih strank ne glede na mesto v vladni garnituri, ki ga zasedejo. Pri tem si pomagajo s fašističnim podpihovanjem homogenosti in čistosti ljudstva, s čimer hkrati krepijo neoliberalno agendo – kajti ne gre le za izbrisane, gre tudi za begunce, pa za prebežnike ter vrsto drugih delov populacije, ki za konservativno in fašistično vladanje niso sprejemljivi. Mednje sodijo tudi delavke in delavci, ki imajo že zdaj »preveč zaščiten delovna mesta« in »previsoke plače« ter bi se končno morali žrtvovati kot »mobilna delovna sila« za konkurenčno gospodarstvo. Tako pravijo strateški sveti vlade, medtem ko mi molčimo.

Prav vse družbene skupine so pred enakim izzivom: da poiščemo odgovorne za zatiranje in da odgovorni za svoja dejanja prevzamejo pravne, strokovne, moralne in politične posledice. Ne gre za linč, gre za obsodbo in popravo krivic. Ne gre za tiralice, saj so odgovorni v parlamentu in njihova nova »demokratična« dejanja vsak dan spremljamo prek medijev. Niti ne gre za odstiranje zločinov. Vse to smo v Sloveniji že dosegli. Začnimo samo še ukrepati – pravno, politično, strokovno, moralno in družbeno – do zločinov in zločincev, ki namesto priznanja krivic lastno neodgovornost valijo na izbrisane. Svoje napake – izbris – pa že šestnajsto leto predstavljajo kot ireverzibilen akt (do neke mere imajo sicer prav – mrtvih izbrisanih ni moč vrniti v življenje; bolnim je tudi težko povrniti zdravje). A vendar ireverzibilne so vlade, ki pridejo in gredo, ko jih (od)pokličemo, lahko pa postanejo tudi naša življenja, če bomo to dopustili.

Literatura

- BALIBAR, É. (2004): *We the people of Europe? Reflections on transnational citizenship*. Oxford, Princeton University Press.
- BOURDIEU, P. (1983): *Ökonomisches Kapital, kulturelles Kapital, soziales Kapital*. V: KRECKEL, R. (ur.): *Soziale Ungleichheiten*. Goettingen: Otto Schartz & Co., 183–98.
- COFADEH (2006): *Erguidos como pinos: Memoria sobre la construcción de la conciencia ambientalista*. [Pokončni kot bori: spomin na izgradnjo okoljevarstvene zavesti] Tegucigalpa, Guaymuras, (original dostopen tudi na: http://www.lwfcamerica.org/admin/archivos/170_Erguidos%20como%20pinos_BN_Ok.pdf 22. 6. 2007)
- Colectivo situaciones/MTD de Solano. (2001): *Contrapoder: una introduccion*. Buenos Aires, De Mano en Mano.
- Colectivo situaciones/MTD de Solano. (2002): *Hipotesis 891. Mas alla de los piquets*. Buenos Aires, De Mano en Mano.
- Colectivo situaciones (2005): *Something More on Research Militancy: Footnotes on Procedures and (In)Decisions*. V: © ephemera 5 (4), 602–14.
- DEDIĆ, J., JALUŠIČ, V., ZORN, J. (2003): *Izbrisani: Organizirana nedolžnost in politike izključevanja*. Ljubljana, Mirovni inštitut.
- FREIRE, P. (2000): *Pedagogy of the Oppressed*. London, The Continuum International Publishing Group Inc.
- GREGORČIČ, M. (2005a): *Alerta roja: teorije in prakse onkraj neoliberalizma*. Ljubljana, Časopis za kritiko znanosti, @Politikon.
- GREGORČIČ, M. (2005b): *Enotnost skozi različnost*. Poročilo za spremljanje nestrpnosti 04. Ljubljana, Mirovni inštitut, 186–201.
- KRALJ, G. (2005a): *Komisija za resnico in pričevanje Rigoberte Menchú Tum v antropološki presoji*. Družboslovne razprave, XXI, 49/50: 85–99.
- KRALJ, G. (2005b): *Politično življenje izginulih: naracije upora v Guatemali*. Ljubljana, Časopis za kritiko znanosti, 33 (222), 107–122.
- KRALJ, G. (2006): *Imaginariji nasilja in upori v Guatemali: doktorska disertacija*. Ljubljana.
- KRALJ, G. (2007): *Tovarna brez šefov*. Dnevnik (5. 5. 2007).
- Leksikon Cankarjeve založbe (1979): *Družboslovje*. JERMAN, F. (ur.). Ljubljana, Cankarjeva založba.
- MARN, U. (2007): *Krivičen izbris*. Mladina (2. 6. 2007).
- MOČNIK, R. (2003b): *Zidovi tulijo*. Radio Študent, 4. 12. 2003, na <http://www.radiostudent.si/article.php?sid=2772> (22. 6. 2007).
- MOČNIK, R. (2006): *Svetovno gospodarstvo in revolucionarna politika*. Ljubljana, Založba /cf*.
- PAJNIK, M., LESJAK-TUŠEK, P., GREGORČIČ, M. (2001): *Prebežniki, kdo ste?* Ljubljana, Mirovni inštitut, zbirka Politike.
- TRAMPUŠ, J. (2005): *Revidiranje zgodovine NOB*. Mladina (30. april 2005).
- VANEIGEM, R. (2006): *Llamado de un partisano de la autonomía individual y colectiva*. <http://www.jornada.unam.mx/2006/11/11/index.php?section=opinion&article=014a1pol>, 11. 11. 2006.
- ZIBECHI, R. (2003): *Genealogia de la Revuelta. Argentina: La Sociedad en Movimiento*. Buenos Aires, Letra Liber.
- ZORN, J. (2004): *Oris slovenskega državljanstva – od ius sanguinis k evropskemu apartheidu*. Poročilo Skupine za spremljanje nestrpnosti, Ljubljana, Mirovni inštitut, 146–67.